

УДК 008 (575.4)

*Аманмурадов Нурберди,
кандидат політичних наук,
Посол Туркменістану в Україні,
докторант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв*

КУЛЬТУРА ТУРКМЕНИСТАНУ В КОНТЕКСТІ ЕТНОГЕНЕЗУ ТА ГЕОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Мета дослідження полягає у висвітленні ключових моментів етногенезу туркменської культури з позицій цивілізаційного та геокультурного розвитку регіону. **Методи дослідження.** Дослідження здійснене на засадах системності та комплексного підходу. Застосовано історико-хронологічний метод та метод культурологічного й лінгвістичного аналізу, що дозволило простежити у часовому вимірі формування та розвиток етнокультурних особливостей культури Туркменістану у хронотопі давнього періоду та визначити аспекти подальшого етнокультурного розвитку, детермінованого геолокаційними факторами. **Наукова новизна** одержаних результатів дослідження полягає в осмисленні поєднання геокультурного та цивілізаційного підходів до етногенезу культури Туркменістану, що дозволило виявити цілісні стійкі культурні константи. **Висновки.** Культура складається з цілісності двох понять: традиції й інновації. У Туркменістані можна простежити кілька пластів культурної спадщини, що розподіляються в умовах ритмів культурогенезу періодами перепадів і уповільненого розвитку. Історія туркменського народу унікальна тим, що туркмени і їх предки створили великі держави не тільки на своїй споконвічній землі на території нинішнього Туркменістану, але і в ряді великих і малих держав на Близькому і Середньому Сході. На шляху модернізації та впровадження передових технологій Туркменістан продовжує дбайливо зберігати історичну та культурну спадщину предків, які зробили свій внесок у скарбницю світової цивілізації. Культура розглядається державою як консолідуєча і надихаюча сила морально-етичних і естетичних перетворень. Державна культурна політика Туркменістану спрямована на гармонізацію традицій та інновацій, історії і сучасності, будуючи стратегію перетворень, орієнтуючись на загальносвітовий курс сталого розвитку, ставлячи діалог культур як один з пріоритетних напрямків розвитку.

Ключові слова: культура Туркменістану, етногенез, культурна спадщина, геокультура, цивілізаційний розвиток.

Аманмурадов Нурберды, кандидат политических наук, Посол Туркменистана в Украине, докторант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Культура Туркменистана в контексте этногенеза и геокультурных трансформаций

Цель исследования заключается в освещении ключевых моментов этногенеза туркменской культуры с позиций цивилизационного и геокультурного развития региона. **Методы исследования.** Исследование осуществлено на основе системности и комплексного подхода. Применен историко-хронологический метод и метод культурологического и лингвистического анализа, что позволило проследить во временном измерении формирование и развитие этнокультурных особенностей культуры Туркменистана в хронотопе древнего периода и определить аспекты дальнейшего этнокультурного развития, детерминированного геолокационными факторами. **Научная новизна исследования** заключается в осмыслении сочетания геокультурного и цивилизационного подходов к этногенезу культуры Туркменистана, что позволило выявить целостные устойчивые культурные константы. **Выводы.** Культура состоит из целостности двух понятий: традиции и инновации. В Туркменистане можно

проследить несколько пластов культурного наследия, которые распределяются в условиях ритмов культурогенеза периодами перепадов и замедленного развития. История туркменского народа уникальна тем, что туркмены и их предки создали великие державы не только на своей исконной земле на территории нынешнего Туркменистана, но и в ряде больших и малых государств на Ближнем и Среднем Востоке. На пути модернизации и внедрения передовых технологий Туркменистан продолжает бережно хранить историческое и культурное наследие предков, внесших свой вклад в сокровищницу мировой цивилизации. Культура рассматривается государством как консолидирующая и вдохновляющая сила морально-этических и эстетических преобразований. Государственная культурная политика Туркменистана направлена на гармонизацию традиций и инноваций, истории и современности, выстраивая стратегию преобразований, ориентируясь на общемировой курс устойчивого развития, ставя диалог культур как одно из приоритетных направлений развития.

Ключевые слова: культура Туркменистана, этногенез, культурное наследие, геокультура, цивилизационное развитие.

Amanmuradov Nurberdy, Candidate of Political Science Ambassador of Turkmenistan in Ukraine doctoral student of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Culture of Turkmenistan in the context of ethnogenesis and geocultural trafficking

Purpose of Article. The goal of the study is to highlight key moments in the ethnogenesis of Turkmen culture from the standpoint of civilization and geocultural development in the region. **Methodology.** The study was carried out on the basis of systematic and integrated approach. The historical-chronological method and the method of cultural analysis were used, which allowed tracing the formation and development of ethnocultural features of the culture of Turkmenistan in the chronotop of the ancient period measurement and determining the aspects of further ethnocultural development, determined by geolocation factors. **The scientific novelty** of the results of the study is to understand the combination of geocultural and civilizational approaches to the ethnogenesis of the culture of Turkmenistan, which made it possible to identify holistic, stable cultural constants. **Conclusions.** Culture consists of the integrity of two concepts: traditions and innovations. In Turkmenistan, it is possible to trace several layers of cultural heritage, which are distributed in conditions of rhythms of culture genesis with periods of fluctuations and slowdowns. The history of the Turkmen people is unique in that Turkmen, and their ancestors created great powers not only in their primordial land in the territory of present Turkmenistan but also in some large and small states in the Middle and the Middle East. Turkmenistan continues to carefully preserve the historical and cultural heritage of its ancestors, which contributed to the treasury of world civilization, on the way of modernization and introduction of advanced technologies. The state considers culture as consolidating and inspiring power, a carrier of moral, aesthetic and social transformations. The state cultural policy of Turkmenistan is on the path of harmonization of traditions and innovations, history and modernity, builds a strategy of conversions, focusing on the global course of sustainable development, puts the dialogue of cultures as one of the priority directions of development.

Key words: the culture of Turkmenistan, ethnogenesis, cultural heritage, geoculture, civilization development.

Актуальність теми дослідження. Подібно деяким іншим країнам, Туркменістан був одним із центрів, де відбувалися процеси, що мали важливе значення для всієї історії світової культури. Особливо яскраво це видно на прикладі багатой і різноманітної культурної спадщини країни. Широке поняття «культурна спадщина» включає в себе і матеріальну культуру, і явища інтелектуального блоку, і традиційної особистісної психології як складової частини народного менталітету. Значення блоку культурної спадщини для вивчення історії народів надзвичайно великий.

Для повного та всебічного розгляду питань історії народу необхідно використовувати цілий ряд інформаційних блоків, в першу чергу, культурогенезу, а також дані антропології. Як відомо, для історичного процесу характерною є не однолінійність, а складний, внутрішньо суперечливий шлях розвитку з періодами уповільнення, деструкції і навіть деградації. Перепади в ритмах культурогенезу викликаються цілою низкою причин, в тому числі, соціальними процесами і політичними або інколи військово-політичними ситуаціями. Саме стабільність і спадкоємність культурної спадщини забезпечує стійкість в таких екстремальних ситуаціях. Це особливо яскраво проявляється в матеріальній культурі. Наступність і традиціоналізм є базовими генетичними чинниками осілих осередків та характерною міського способу життя. Придушити ці фактори не вдалося навіть цілеспрямованому пресингу військової машини монгольського завоювання.

Культура Туркменістану є історично сформованим феноменом, що відображає етап формування людської цивілізації, своєрідність національної культури, набуваючи все більш актуального звучання в сучасних наукових колах.

Аналіз досліджень і публікацій. В історії етнографічного вивчення туркменського народу зробила величезний внесок Г. Васильєва, яка виділяє кілька основних історичних етапів [4, 121]. Завдяки зусиллям таких дослідників, як С. Гмелін, Г. Карелін, А. Самойлович, А. Семенов, Г. Карпов, В. Басилов, А. Джикієв, С. Демидов, М. Дурдієв, А. Оразов та ін., до початку ХХІ ст. отримана характеристика основних особливостей етнокультурного розвитку туркменського народу. Але останні фундаментальні польові дослідження з етнографії туркмен проводилися лише в 1980-і рр. У ті ж роки вивчалася і поселення туркменів, які проживають в Узбекистані і Таджикистані [5, 27].

Мета дослідження полягає у висвітленні ключових моментів етногенезу туркменської культури з позицій цивілізаційного та геокультурного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Довгий час, перебуваючи в оточенні інших етнічних груп, туркмени активно взаємодіють з ними. Це простежується, в тому числі, і в мові. Як відзначала видатний знавець туркменської мови Е. Груніна, для неї характерна «велика кількість діалектів і говірок, які розкидані по величезному, важкому для проживання просторі, який став перехрестям шляхів між двома континентами. Картина діалектного простору сучасного Туркменістану протягом його багатоміліардної історії становить одну з найістотніших характеристик» [2, 15].

У Туркменістані як основній території проживання туркмен відбувається активне збагачення мови, створений національний алфавіт, за рахунок розвитку внутрішніх ресурсів (словоутворення, калькування, гнучкості та ін.) розвивається термінологічна система мови, що дозволяє зберегти старі традиції і обслуговувати нові суспільні сфери. Так, за даними дослідників, в північних, прикордонних з Туркменістаном районах ісламської Республіки Іран туркмени все частіше використовують тепер арабські слова і словосполучення. У зв'язку з відсутністю в рідній мові відповідних понять і термінів, породжених сучасною цивілізацією, відбувається проникнення в туркменську мову перських слів [1, 46].

Матеріальний традиціоналізм проявляється в суспільствах, заснованих на степовому способі життя і номадизмі, пов'язаному з певним набором артефактів, відомих за матеріалами археології. Матеріальна спадкоємність через стійкий набір артефактів, прив'язаних до степового способу життя і номадизму, проявляється в зоні євразійських степів протягом часів усіх лінгвістичних змін, з яких найбільш значним було поширення мов тюркської лінгвістичної групи. Важливим моментом прогресивного розвитку є творча взаємодія культур і цивілізацій. Зони природної або штучної ізоляції, яка може бути і політичною, не ведуть до творчого збагачення, а навпаки, можуть зумовлювати відставання від процесів світової культури.

У Туркменістані можна простежити кілька пластів культурної спадщини, спричинених умовами та ритмами культурогенезу, періодами перепадів і уповільненого розвитку. Перший такий пласт відноситься до часу розвитку ранньоземлеробних племен і перших цивілізацій стародавнього типу. Туркменістан входив в число центрів, де рано проявилися кардинальні зміни в історії і культурі, пов'язані з переходом до землеробства і скотарства. Джейтунська неолітична культура VI тис. до н. е. входила в блок близькосхідних культур цього типу і поклала в Туркменістані початок впевненої еволюції ранньоземлеробських спільнот, що розвиваються за тим же типом, що і месопотамські суспільства. Цей розвиток завершився в добу бронзи формуванням ранньоміських цивілізацій Алтин-Депе.

Означена епоха характеризується цілим рядом явищ, що й через багато століть зберегли своє значення як найважливіший компонент культурної спадщини Туркменістану. Так, наприклад, сюди відноситься, перш за все, глинобитна архітектура як оптимальна форма будівельної адаптації в умовах жаркого клімату.

Колективність землеробських громад, основою економіки яких була спільна праця, вели до формування таких особливостей менталітету, як атмосфера доброзичливого сусідства. В інтелектуальній сфері, поряд із загальним розвитком суспільства, взаємодоповнюють одна одну ідеологічна та художня діяльність, формуються тенденції міфологічної й епічної спадщини, зокрема, особлива роль стародавнього тотема гірського козла – тау-теке, образ священного бика, образ триголового дракона-аждархо. Будучи важливим центром культурного розвитку в системі центральноазіатського і середньосхідного регіонів, суспільство стародавнього Туркменістану в повній мірі реалізує функцію взаємодії культур і цивілізацій, на селективній основі використовуючи загальносвітові культурні зразки, вироблені цивілізацією Месопотамії [5, 76].

Другий найважливіший пласт культурної спадщини Туркменістану пов'язаний з парфянською епохою. Почавши свій шлях як одне з невеликих держав древньої політичної системи, Парфія поступово перетворилася в одну з чотирьох великих держав стародавнього світу. Свою історичну місію Парфія виконала, зупинивши на месопотамських рубежах у важкому протистоянні агресію римських лідерів, які мріяли, повторюючи подвиги Олександра Македонського, досягти Бактрії й Індії.

У аспекті культурогенезу найважливішою особливістю парфянської епохи для її основних земель стало органічне поєднання культурних традицій

осілої цивілізації і форм, що склалися в умовах степового способу життя, привнесеного в процесі просування значних мас населення, вихідці з яких, до того ж, зайняли становище політичного лідерства. Цей процес почався ще в II тис. до н. е., коли просунулися на південь племена степової бронзи, інкорпоровані до складу населення місцевих міст, здійснивши помітний вплив принаймні на культово-ідеологічну практику [5, 82].

У сфері матеріальної культури парфянська спадщина проявилася в різних сферах. Такими є деякі деталі архітектурного декору у вигляді капітелей іонічного вигляду, представлених в народній архітектурі гірських районів Туркменістану або декоративних зубців у внутрішньому оздобленні будівель, зокрема, важких вогнищ-камінів. Парфянські килими, про які згадують письмові джерела, швидше за все, також поєднали традиції ткацького ремесла осілих осередків і виробів з вовни, типових для степового способу життя.

Третій пласт культурної спадщини виразно пов'язаний з сельджукською епохою. Просунувшись на південь, перші кочові угруповання туркмен-огузів, очолювані військово-кочовою знаттю, не тільки встановили свою владу над Хорасаном, але й поширили гегемонію на весь Близький Схід до Малої Азії включно. Нове політичне об'єднання в часи свого розквіту в XI – першій половині XII ст. не дарма отримало у істориків найменування держави Великих Сельджуків.

У матеріальній культурі для Туркменістану це був період розквіту міського способу життя східного мусульманського середньовіччя. Культурна спадщина цієї епохи представлена монументальною архітектурою, збереженими до наших днів пам'ятниками сельджукської хорасанської школи та іншими артефактами. Вони складають невід'ємну частину культури сучасного Туркменістану [5, 94].

На особливу увагу заслуговує підйом інтелектуальної сфери науки і літератури в основних міських центрах, особливо колишніми резиденціями правлячих султанів. Це було результатом цільового меценатства, прямої підтримки вчених і діячів культури політичним керівництвом. Наполеглива пасіонарність туркмен, очолених сельджуками, як і в парфянські часи, сприяла поширенню влади нової держави на великих просторах від Малої Азії до кордонів Індії.

Сучасний світ характеризується загальним прагненням до збереження і пізнання культурних та духовних основ суспільства, а також відтворення на їх основі нової парадигми культури. Культура і духовні чинники стають найважливішим критерієм розвитку і соціального прогресу сучасного суспільства. Посилення подібних тенденцій в нинішню постіндустріальну епоху аж ніяк не випадковість – воно продиктоване закономірністю розвитку самої цивілізації. Теорія цивілізації повністю ґрунтується на положенні про те, що головним оціночним критерієм суспільства є культурна спадщина і духовні чинники.

Важливим підходом в даному аспекті є розгляд культури з точки зору геокультурних формувань, особливо зважаючи на азійський регіон побутування туркменської культури. Геокультурний підхід отримав свій розвиток в кінці XX ст. і пов'язується з географічним компонентом. В той же час – це сфера

матеріальної діяльності людини, поєднання об'єктів культури, синтезованих з різноманітних природних, соціальних, матеріальних і ідеальних елементів, які формують геокультурний простір.

Геокультура є одночасно і процесом, і результатом розвитку образів в культурі, а також традицією осмислення цих образів, які формують геокультурний простір. Культурний простір, в свою чергу, утворює систему стійких культурних реалій і подань на конкретній території, що формуються в результаті взаємодії різних релігій, традицій і норм, ціннісних установок і норм поведінки. Вони формуються в результаті співіснування, переплетення, взаємодії, зіткнення різних віросповідань, культурних традицій і норм, ціннісних установок, глибинних психологічних структур сприйняття і функціонування картин світу [3, 5].

Геокультурний образ – це система геопросторових знаків (символів) і характеристик, що описує особливості розвитку і функціонування тих чи інших культур і цивілізацій в глобальному контексті. Геокультурні образи переважно є екзогенними, тобто такими, в формуванні яких велику роль відіграють суміжні (сусідні) образи країн.

Так, Схід сформував принцип колективізму, пов'язаний з процесом єднання і організації людських спільнот, а Захід розвивав основи індивідуалізму і свободи, які можуть нести в собі як позитивні, так і негативні прояви. Геокультурні засади східних цивілізацій кореняться в особливостях впливу природного середовища степів і пустель, що сприяли розвитку кочового скотарства, а в долинах великих річок створювали умови для розвитку поливного землеробства. Ця обставина вела до формування жорсткої централізованої влади. Цим пояснюється і те, що у східних народів утвердилася не приватна, а суспільно-державна власність при колективістському менталітеті.

Глобальні модернізаційні процеси ХХ – початку ХХІ ст. деформували всю систему цінностей регіональної ідентичності, тільки етнічний фактор продовжує відігравати свою роль, зберігаючи сутність культурної самобутності. Народні традиції складають культурологічну основу і виявилися найбільш стійкими елементами, завдяки яким відбувається розвиток регіональних спільнот [6, 49].

Сучасне суспільство визначається в основному змістом і багатством цінностей, головними серед яких є культурно-етичні ціннісні складові. У цьому відношенні ті періоди минулого туркменського народу, коли були відсутні державні утворення, зате були ефективні соціальні інститути, які забезпечували гармонію духовного життя і стійких норм етичних взаємовідносин на рівні громадських законів, є періодами цілком цивілізованого існування. Головним критерієм тут виступає особиста свобода громадян, що забезпечувала реалізацію творчого потенціалу особистості. Соціальне життя туркмен сприяло створенню власного стилю в усьому: в культурі, мистецтві, в господарському та побутовому житті. Свідченням тому є унікальні досягнення туркменського народу в різних видах мистецтв та художньої культури.

Висновки. Культура складається з цілісності двох понять: традиції й інновації. У Туркменістані можна простежити кілька пластів культурної спадщини, що розподіляються в умовах ритмів культурогенезу періодами перепадів і упо-

вільного розвитку. Історія туркменського народу унікальна тим, що туркмени і їх предки створили великі держави не тільки на своїй споконвічній землі на території нинішнього Туркменістану, але і в ряді великих і малих держав на Близькому і Середньому Сході. На шляху модернізації та впровадження передових технологій Туркменістан продовжує дбайливо зберігати історичну та культурну спадщину предків, які зробили свій внесок у скарбницю світової цивілізації. Культура розглядається державою як консолідуюча і надихаюча сила, носій моральних, естетичних і соціальних перетворень. Державна культурна політика Туркменістану стоїть на шляху гармонізації традицій та інновацій, історії і сучасності, будує стратегію перетворень, орієнтуючись на загальносвітовий курс сталого розвитку, ставить діалог культур в якості одного з пріоритетних напрямків.

Література

1. Атаев Х., Джикиев А. История переселения туркмен в страны зарубежного Востока / Х. Атаев. А. Джикиев // Туркмены зарубежного Востока (Очерки о туркменах Ирана. Афганистана, Сирии, Турции и Китая). – Ашхабад: Ылым, 1993.
2. Грунина Э. А. Туркменский язык: Учебное пособие / Э.А. Грунина. – М.: Восточная литература, 2005. – 288 с.
3. Замятин Д. Геокультура: образ и его интерпретации / Д. Замятин // Социологический журнал. – 2002. – № 2. – С. 5–13.
4. Тенишев Э.Р. У тюркских народов Китая (дневники 1956–1958 гг.) / Э.Р. Танишев. – М.: Наследие, 1995.
5. Туркмены в Среднеазиатском междуречье. – Ашхабад: Ылым, 1989.
6. Узлов Ю. А. Геокультура как фактор развития цивилизации / Ю.А. Узлов // Общество: философия, история, культура. – 2012. – № 4. – С.48–54.

References

1. Ataev, X., Djikiev, A. (1993). The history of the resettlement of Turkmens to the countries of the foreign East. Turkmens of the foreign East (Essays on Turkmens of Iran, Afghanistan, Syria, Turkey and China). Ashgabat: Yliym [in Russian].
2. Grunina, E. A. (2005). The Turkmen language. M.: Vostochnaya literatura [in Russian].
3. Zamyatin, D. (2002). Geoculture: the image and its interpretation. Sociologicheskij zhurnal, 2, 5-13 [in Russian].
4. Tenishev, E.R. (1995). The Turkic peoples of China (diaries 1956-1958 biennium). M.: Naskedie [in Russian].
5. Turkmen in the Middle Asian interfluve. Ashgabat: Yliym [in Russian].
6. Uzlov, Yu. A(2012). Geoculture as a factor in the development of civilization. Obshhestvo: filosofija, istorija, kul'tura, 4, 48-54 [in Russian].